

Галина Михайлишин,

доктор філософських наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galyna Mykhailyshyn,

Doctor of Philosophie Sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.013.73

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ В ІЄРАРХІЇ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТИ

UKRAINIAN MENTALITY IN THE HIERARCHY OF THE EDUCATIONAL VALUES

Проаналізовано особливості українського менталітету з позиції ієрархії освітніх цінностей. Менталітет розглядається як фундаментально вирішальний ефект освітнього процесу, що включає грамотність, освіченість, професійну компетентність, культуру освіти, – як визначальна мета і результативність освіти.

Ключові слова: менталітет, особистість, освіта, цінності, життєвий досвід, освітні цінності.

It was analyzed the features of the Ukrainian mentality from the point of view of the hierarchy of educational values. The mentality is considered as fundamentally decisive effect of the educational process that includes literacy, education, and professional competence, the culture of education which is the purpose and effectiveness of education.

Keywords: mentality, personality, education, values, life experience, educational values.

Проанализированы особенности украинского менталитета с позиции иерархии образовательных ценностей. Менталитет рассматривается как фундаментально решающий эффект образовательного процесса, включающего грамотность, образованность, профессиональную компетентность, культуру, – как определяющая цель и результативность образования.

Ключевые слова: менталитет, личность, образование, ценности, жизненный опыт, образовательные ценности.

Постановка проблеми. Отримавши незалежність, Україна, нація опинилися перед вибором власної стратегії розвитку, яку вже здійснили багато країн Західної Європи. Україна демократизується, оновлюється, впенено йдучи до європейського простору. У нових умовах постає проблема переосмислення власної історії, усіх суспільних процесів. Однією з важливих рушійних сил у зміцненні державності стає український менталітет.

Можливо, саме у відмінності менталітетів народів криється відповідь на запитання, чому економічний, політичний, соціальний та культурно-побутовий розвиток держав світу відбувається по-різному і різними темпами.

Характерні відмінності між етносами помічені дуже давно. Ще античні філософи намагалися пояснити це впливом клімату та небесних світил. Як правило, ментальність формують такі чинники: географічне середовище, політичні інститути і соціальні структури суспільства, культура, традиції, освіта.

Характерно, що ментальність є активним фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим, але малопомітним, оскільки імпульси, які вона посиляє народу чи окремій людині, йдуть з глибин історії, з глибин підсвідомого. Крім історичної детермінанти та геополітичних чинників, менталітет нації тієї чи іншої держави виступає чинником, який визначає подальший її розвиток і місце серед цивілізованих країн світу [10].

Ментальність, на думку багатьох сучасних українських учених, – це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо [9]. Під поняттям «менталітет» розуміється сукупність генетично і соціально зумовлених ознак, які властиві певній етнічній спільноті й визначають форми її соціокультурної активності, реагування в тих чи інших ситуаціях.

Етнічна ментальність сприймається як етнічний тип свідомого і підсвідомого світовідчуття і світосприймання, що зумовлюють стереотипи поведінки, реакції, оцінки певних подій, ставлення до навколишнього середовища.

Тобто етнос має свою емоційно-образну систему світобачення, відмінності в психології. Отже, етнічна ментальність – це сформовані в процесі етногенезу особливості психічного складу, традиційного світогляду, світовідчуття і світосприймання членів етнічної спільноти [8].

Важливе місце у творенні менталітету взагалі, як і українського, зокрема, відіграє освітня сфера. Саме освіта надає сталості та визначеності суспільним відносинам стосовно нагромадження знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, формування особистості, виявлення та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням менталітету займалися й займаються відомі вчені, серед яких: М. Блок, В. Вундт, Ле Гофф, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, М. Хайдеггер, Б. Гершунський, І. Дубов, Л. Смірнов, В. Горський, та інші.

Серед вітчизняних науковців вивченням особливостей українського менталітету впродовж останніх десятиліть займалися: А. Бичко, П. Гнатенко, О. Киричук, М. Кисельов, С. Кримський, В. Погрібна, Г. Смітюх, В. Стрілецький, І. Франко, Є. Чернявський, В. Шинкарук, та інші дослідники.

Різноманітні аспекти формування сучасної філософсько-освітньої парадигми з огляду на становлення інформаційного суспільства, культурно-цивілізаційні засади функціонування освіти, світові тенденції в її реформуванні, входження України до європейського освітнього простору, а також актуальні проблеми ієрархії цінностей освіти, розглядаються в роботах В. Ащрущенка, В. Астахової, В. Бега, В. Вікторова, П. Гнатенка, Д. Дзвінчука, А. Джуриного, М. Згуровського, С. Клепка, Н. Коломінського, К. Корсака, И Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, О. Навроцького, С. Ніколаєнка, Н. Ничкало, В. Огаренка, Н. Огнев'юка, М. Романсика, В. Ткаченка, І. Утюж, В. Шинкарука та інших науковців.

Науковою спільнотою менталітет розглядається як сукупність повсякденних усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей, як архетипна компонента колективного несвідомого і як корелят свідомого та несвідомого, як певний сплав ідеологічних настанов, раціональних орієнтацій і невідрефлексованих компонент колективної свідомості. Але, незважаючи на певну змістовну розпливчастість, нестійкість, невизначеність, він має здатність поширюватися на найскладнішу сферу людської життєдіяльності – сферу емоцій та світобачення.

Виклад основного матеріалу. Ментальність українського народу формувалась під впливом дуже складних історичних умов. Розрізненість народу у минулому, тривале бездержавне існування, розмежування Сходу і Заходу здебільшого визначили український менталітет. Основну роль все ж таки відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила поєднання у світогляді українців західної (індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності [5, с. 214].

Разом з тим, ментальність українців формувалась не одне сторіччя і має одвіку закладені в українця характерні риси, такі як: індивідуалізм, гумор, доброта, доброзичливість, миролюбність, щедрість, гостинність, музикальність, працьовитість. Ментальність обумовлює, визначає особливість душі, серця і розуму, вона є квінтесенцією того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями.

Важливе місце у творенні менталітету взагалі, як і українського, зокрема, відіграє освітня сфера. Саме освіта надає сталості та визначеності суспільним відносинам стосовно нагромадження знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, формування особистості, виявлення та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. В освітньому процесі реалізується функція відтворення і підтримки існуючих у суспільстві культурних зразків, здійснюється генералізація цінностей. Навчання і виховання, що забезпечують досягнення освітньої мети, полягають у виробленні загальних форм і принципів організації мислення, передбачають засвоєння та удосконалення культурних цінностей, успадкованих від попередніх поколінь.

Як вважає В.Кремень: «Щоб розпочати творення і відтворення інноваційної, сучасної, творчо-суб'єктної системної системи освіти, необхідна її нова філософія, в якій свідомість, суб'єкт – первинні» [6, с. 273]. На жаль, тут не конкретизовано змістовно-світоглядний, етичний і аксіологічний формат означеного суб'єкта, а це залишає небезпечно широкий діапазон для різнотлумачень. Якщо окресленому аспекту не надати смислової виразності, то ситуація може набути архізагальнених ознак.

«Освітня сфера відображає суспільну необхідність оптимального поєднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури» [Там же, с. 165]. Проблема лише в тім, що критеріїв такого оптимального поєднання не запропоновано, а це автоматично надає необмежений простір для несумісних інтерпретацій. Спроби подальшої конкретизації виявилися не надто вдалим: «Компромісне узгодження загальнолюдських цінностей зі специфічно українськими має бути тим орієнтиром, на який скеровуватимуться глобалізаційні реформи в освітній сфері» [4, с. 119].

У людській діяльності загалом і в освітній сфері зокрема значну роль відіграє *ціннісна орієнтація суб'єкта*, яка є комплексом духовних детермінант діяльності людей, а також відповідних соціально-психологічних утворень. Детермінантами можуть слугувати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи тощо. Ціннісні орієнтації людини – це життєві настанови, породжені етичним вибором. Е. Фромм відреконструював їх «системою орієнтації і поклоніння».

Поняття ціннісної орієнтації застосовують до окремої людини та групи осіб. Воно віддзеркалює спрямованість аналізу на соціальні, синкретичні вияви, які є потужними спонукально-мотиваційними рушіями культурної поведінки людини, стимулами для досягнення різноманітних цілей і захисту ціннісно-символічних імперативів. За допомогою ціннісних орієнтацій у суспільстві формуються стандарти культурних оцінок, визначається ієрархія цілей і вибір методів їхнього досягнення.

Смислові параметри ціннісних орієнтацій не завжди виразні. Здебільшого ціннісні уявлення та ціннісні орієнтації розглядаються як індивідуальні форми репрезентації надіндивідуальних цінностей. Якщо вдасться до розлогішого екскурсу, то Ч. Морріс розмежує цінності оперативні (дієві) та усвідомлювані, не користуючись поняттям ціннісних орієнтацій; К.Клакхон визначає цінності аспектом мотивації, а ціннісні орієнтації уподібнює концепціям; М. Рокіч відрекомендує переконання, що діагностуються за допомогою методу прямого ранжирування, цінностями, а у вітчизняній літературі аналогічні дані інтерпретуються ціннісними орієнтаціями.

Навіть поверховий феноменологічний аналіз дає можливість з'ясувати, що в свідомості кожної людини разом з ціннісними орієнтаціями присутні й інші ціннісні уявлення. Не претендуючи на повноту класифікації, окреслимо найбільш істотні з них. Насамперед, виходячи з факту неспівпадання систем цінностей індивіда та соціальної групи, до якої він належить, а також зі здатності індивіда репрезентувати нормативні (соціально бажані) цінності групи або суспільства, виокремимо таку категорію ціннісних уявлень як ціннісні стереотипи, котрі відображають очікування, що пред'являються людині соціальними групами або суспільством в цілому і усвідомлювані нею.

У свідомості однієї людини одночасно може віддзеркалюватися декілька систем ціннісних стереотипів різних соціальних груп. Разом з тим очевидна значна індивідуальна відмінність ступеня диференційованого сприйняття систем цінностей різними соціальними групами: від єдиного недиференційованого шаблону працівника фізичної праці із слабо розвинутою рефлексією до рельєфної карти ціннісного ландшафту всього суспільства в свідомості фахівця у галузі філософії та соціології.

Ще однією категорією ціннісних уявлень є *ціннісні ідеали*. На перший погляд це словосполучення є тавтологією, оскільки під час формулювання дефініції цінностей часто використовується поняття «ідеал». Сене понятійного конструкта ціннісний ідеал полягає в тому, що людина є не пасивним об'єктом власної ціннісної регуляції, а суб'єктом, спроможним оцінювати власні цінності й проектувати (екстраполювати) в уяві власний рух до ціннісних взірців, еталонів.

Ціннісні ідеали, ієрархія яких характеризує значущість для людини особистісних цінностей безвідносно до образу власного «Я», є ідеальними кінцевими орієнтирами розвитку цінностей суб'єкта. Інколи можна натрапити на термін *ціннісна перспектива*, який відображає уявлення людини про свої цінності в оглядовому майбутньому і є своєрідною проміжною ланкою між ціннісними орієнтаціями та ціннісними ідеалами. Доречно вести мову також про *ціннісну ретроспективу* – уявлення суб'єкта про свої цінності в минулому.

Ключем до критеріального розмежування ціннісного та смислового інструментарію слугує розуміння того, що ціннісна симптоматика віддзеркалює внутрішнє середовище (стан), тоді як смисловий формат реагує на зовнішні подразники. Як зазначав Дж. Ройс, «ключ до особистісного смислу складений у структурі епістемологічних і ціннісних ієрархій кожного індивіда» [7, с. 151]. Цінності не створюються в процесі свідомої рефлексії. Свідомість може їх лише в тій чи іншій мірі відобразити. При цьому основа трудність полягає в тому, що свідомість знаходить їх в реальному процесі свого функціонування.

Як зазначав Г. Ріккерт, «сутність цінностей полягає в їхній *значущості*, а не у *фактичності*» [11, с.128]. Слід також зауважити, що «цінності можна виразити за допомогою ідей, обґрунтувати їх логічно, однак самі вони не є ідеями, а скоріше деяким способом буття людини в світі, «способом ставлення до світу», що знаходить своє відображення у менталітеті особи [1, с. 140].

Розглядаючи систему освіти із соціально-філософської точки зору – тобто як суспільно-історичне явище, як засіб збереження, передачі й накопичення зразків матеріальної та духовної культури людства народів і націй, як засіб формування людини – ми усвідомлюємо, що функції системи освіти в Україні реалізуються недостатньо ефективно, тому реформа цієї системи, приведення її у відповідність до світових стандартів є завданням актуальним і вкрай необхідним.

Філософія освіти повинна виходити не лише з людського менталітету, способу мислення, а й зі «зміни культури емоційних переживань, ціннісних орієнтацій, способів діяльності, поведінки і способу життя як в індивідуально-особистісному, так і в суспільному масштабі. Звичайно, найважливішими засобами розв'язання цих проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво, наука. Проте, для цього вони самі повинні зазнати зміни, зблизивши предметний зміст науково-освітньої діяльності з *аксіологічною спрямованістю*, ввівши антропологічні та гуманістичні критерії й оцінки результатів своєї діяльності» [6, с. 282].

Йдеться щонайменше про два аспекти: по-перше, про консенсусний рівень усвідомлення цінності засобів освіти для досягнення мети суспільного поступу; по-друге, про аксіологічно-телеологічні взірці, на які освітня галузь має орієнтуватися, щоб виконати своє покликання належним чином. Не викликає сумнівів необхідність якомога тіснішої функціональної кореляції освітньої та наукової сфер, кожна з яких істотним чином доповнює, добудовує одна одну як у концептуальному, так і в прикладному сенсі.

Освіта має оперувати самим «духом епохи», який існує незалежно від нашого розуміння, рефлексії, відчуття і водночас разом з ними, через них і завдяки ним. Ми проникаємось цим «духом», мислимо його категоріями, втілюємо їх у полотно культури через діяльність духовну і матеріальну. Завдяки цьому духу ми живемо в обіймах епохи як її представники і суб'єкти. Той, хто відмежується від нього, «випадає» з контексту епохи, живе минулим або, випереджаючи час, стає пророком. «Дух епохи» надихає нас на життя; підготовка ж до нього здійснюється через освіту і культуру, науку і релігію, мистецтво і інші формовияви духу. «Філософія духу» (епохи)

є тією єдиною «філософією освіти», яка дозволяє організувати її (як за змістом, так і за формою) у відповідності загально історичної традиції і викликів часу.

Дух епохи – це ніщо інше як домінуючі, визначальні мегатенденції, що спрацьовують водночас на рівні багатьох соціумів. З точки зору філософії «освіта і виховання є трансформацією «духу епохи» в структуру свідомості, в світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає стрижневою основою особистості, визначає сумірність людини та епохи. Через освіту, культуру і виховання він задає суспільно визначені параметри особистості. [4, с. 56].

Висновок. Освіта є тим механізмом, що забезпечує передачу наукових знань від одного покоління до іншого. Знання ж передаються й іншим способом – через життєвий досвід, культуру, безпосереднє спілкування людей. Однак, освіта має принципову відмінність від інших засобів передачі знань, бо забезпечує цьому процесові системність та цілеспрямованість. Водночас у процесі освіти у людини виховується здатність користуватися набутими знаннями, організувати на їхній основі власну практичну діяльність. Спираючись на знання, освіта навчає людину жити за законами культури, передає їй переважно наукові знання, формуючи її наукову картину світу, вибудовує власний ціннісний світ особистості.

Найвищою цінністю, ієрархічно визначальною метою і результативністю освіти є менталітет – фундаментально вирішальний ефект освітнього процесу, що включає грамотність, освіченість, професійну компетентність, культуру.

«З одного боку, характер навчальної діяльності залежить від ментальних пріоритетів. З іншого, самі ці пріоритети, життєві цінності та ідеали залежать від освітніх потенцій суспільства, його прагнення до відтворення в кожному наступному поколінні власних культурних традицій і моральних підвалин до їх безперервного збагачення і розвитку» [3]. Якщо освіта володіє унікальними властивостями, котрі передбачають наявність власних цінностей та норм, то за відповідних умов вона здатна виконувати домінуючу роль і, таким чином, привести суспільство до кардинальних змін.

1. Абишева А.К. О понятии «ценность» // А.К. Абышева. Вопросы философии. – 2002. – №3. – С.10.
2. Бабина Т.Г. менталітет у системі освіти / Т.Г. Бабина // Грані.: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ : Вид-во «Грані», 2013. – № 2 (94). – С. 29–32.
3. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования // Б.С. Гершунский / Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 7–17.
4. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. – К.: «МП Леся», 2008. – 512 с.
5. Кравченко П. Інтеграція ментальності та історизму в практиці історичної освіти / П. Кравченко // Практична філософія. – 2001. – №1. – С. 202-219.
6. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г.Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во «Знання» України 2010. – 520 с.
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А.Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
8. Махній М. Етноеволюція : наук.-пізнавальні нариси / Електронний ресурс: [сайт].– Режим доступу : <http://makhniy.blox.ua/2009/10/Ukrayinskij-mentalitet.html>
9. Погрібна В.Я. Специфіка української ментальності / В.Я. Погрібна, Є.В. Чернявський / Електронний ресурс: [сайт]. – Електронні данні. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.htm
10. В.В. Різун / Електронний ресурс: [сайт]. // Електронна бібліотека інституту журналістики. – Електронні данні. – Режим доступу : http://www.traducionalist.info/blog/osoblivosti_ukrajinskogo_mentalitetu/2010-01-16-573
11. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 413 с.

© Фото Тараса Дутки